

Boekbesprekingen

Hansen, J.

*Shaping careers of men and women
in organizational contexts*

Dissertatie Universiteit Utrecht, 2005,

261 pp.

ISBN 90 393 3966 x

Dit proefschrift is alweer de 116de (!) dissertatie in de reeks van de onderzoeksschool ICS. Hoewel dit ongekeerde aantal haast een routinematig productieproces veronderstelt, is dit geenszins het geval. Het is een degelijke studie geworden waarbij hedendaagse (arbeidsmarkt)theorieën en geavanceerde onderzoeksmethoden kundig worden geïntegreerd – het handelsmerk van deze dominerende onderzoeksschool in de Nederlandse sociologie. Desalniettemin kent de studie enkele beperkingen (welke niet?), die ik tijdens het bespreken ervan kort zal aanstippen.

Uitgangspunt van het proefschrift is dat in veel westerse landen de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen in de afgelopen decennia flink is toegenomen, maar dat dit er niet toe heeft geleid dat vrouwen tegenwoordig een gelijkwaardige positie op de arbeidsmarkt hebben als mannen. Voor het verklaren van dit verschil in arbeidsmarktsucces wordt in de literatuur enerzijds gewezen op het feit dat mannen en vrouwen in verschillende soorten functies werkzaam zijn die een uiteenlopend loopbaanperspectief kennen. Anderzijds is er steeds meer aandacht voor de

rol die arbeidsorganisaties spelen bij het verklaren van loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen. Het vernieuwende van dit proefschrift is dat de invloed van beide contexten tegelijkertijd in ogenschouw wordt genomen. De centrale onderzoeksvraag is dan ook in welke mate loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen kunnen worden verklaard door rekening te houden met de functie- en organisatiecontext waarin ze werken. Deze onderzoeksvraag wordt uitgesplitst in een viertal deelvragen, waarbij elke deelvraag gekoppeld is aan een empirische analyse. De eerste deelvraag (hoofdstuk 3 van het proefschrift) heeft betrekking op de loopbaaninschattingen van werknemers. De tweede deelvraag gaat in op de functiewisselingen die mannen en vrouwen maken (hoofdstuk 4). De derde deelvraag richt zich op veranderingen in de zwaarte van de functie en het inkomensniveau daarbinnen (hoofdstuk 5). De vierde deelvraag ten slotte betreft de selectie- en allocatiebeslissingen van werkgevers (hoofdstuk 6).

Voor het onderzoek zijn gegevens verzameld bij 28 organisaties in de overheidssector (14), de zakelijke dienstverlening (9) en de industrie (5). Binnen deze organisaties is een interview gehouden met een vertegenwoordiger van de afdeling personeelszaken, is een vragenlijst afgenomen onder een a-selecte steekproef van witteboordenmedewerkers (in totaal 1153 personen zijn ondervraagd) en heeft een vignetonderzoek plaatsgevonden onder 53 hoofden van kantoorafdelingen van de (meerderheid van de) deelnemende organisaties. De vignetten betroffen fictieve sollicitanten, die werden gepresenteerd voor drie functies binnen de afdeling van de ondervraagde hoofden. In totaal werden 1166 sollicitanten beoordeeld op hun interne promotiekansen.

De resultaten laten – zoals verwacht – zien dat vrouwen vaker in lagere, ondersteunende functies werkzaam zijn dan mannen. Bovendien zijn ze ondervertegenwoordigd in de top van organisaties. Deze verschillen blijken al grotendeels te ontstaan voordat de ondervraagde werknemers bij hun huidige werkgever zijn komen te werken. Verrassend is echter de bevinding dat de loopbanen tussen mannen en vrouwen nauwelijks verschillen. Er zijn geen sekseverschillen gevonden met betrekking tot loopbaaninschattingen, functiewisselingen en ontwikkelingen in de zwaarte en het inkomensniveau binnen de huidige functie. Evenmin geldt dat werkgevers vaker de voorkeur hebben voor mannelijke kandidaten bij interne vacatures. Het zijn vooral werkgerelateerde factoren (ervaring, opleiding en deeltijdarbeid) die loopbaanverschillen tot stand brengen. Mijns inziens zijn deze bevindingen vooral het gevolg van de selectie groep van onderzochte organisaties, die – zoals gezegd – voor de helft bestaat uit overheidsinstanties. Het is aannemelijk dat loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen in de publieke sector geringer zijn dan in de private sector, want de overheid kan met haar emancipatiebeleid vanzelfsprekend de meeste invloed uitoefenen op haar eigen sector. Het had daarom voor de hand gelegen om de empirische analyses voor beide sectoren afzonderlijk uit te voeren om na te gaan of in de private sector ten minste wel loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen aanwezig zijn. Bovendien bestaat de steekproef uit grote(re) organisaties actief binnen het primaire segment van de arbeidsmarkt (met veelal een interne arbeidsmarkt). Vrouwen zijn hier ondervertegenwoordigd vanwege hun zwakkere arbeidsmarktpositie (en daardoor vaker aan-

gewezen op het secundaire arbeidsmarktsegment), wat het ontbreken van loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen kan verklaren. Dit wordt nog eens versterkt, doordat alleen loopbanen *binnen* organisaties zijn onderzocht (selectie-effecten!). Al met al is de generaliseerbaarheid van de gevonden resultaten daarmee in het geding.

Interessanter zijn de effecten van functie- en organisatiekenmerken op de bestudeerde loopbaanuitkomsten. Voor wat betreft de invloed van functiekenmerken geldt allereerst dat het inkomen van mannen op de hogere functieniveaus sterker stijgt dan dat van vrouwen, ook al verandert de zwaarte van hun functie niet verschillend. Ook willen vrouwen in hogere functies vaker solliciteren (zowel intern als extern) dan mannen. Verder veranderen vrouwen vaker horizontaal van positie in klantgerichte functies en vaker verticaal in ondersteunende functies dan mannen. Op het organisatieniveau is gevonden dat vrouwen meer promotiemogelijkheden zien en minder vaak willen vertrekken bij de huidige werkgever als er meer geformaliseerde personeels- en selectieprocedures zijn. Daarnaast verhoogt een groter aandeel vrouwen in hogere functies hun kans op verticale mobiliteit. Tot slot ondervinden vrouwen voordeel bij deeltijdvriendelijke organisaties. Naarmate deeltijdarbeid positiever wordt beoordeeld, zien vrouwen meer loopbaanmogelijkheden, neemt hun kans op promotie toe en hebben ze een zwaarder takenpakket binnen de functie. Een algemene kanttekening die bij deze analyse valt te plaatsen, is waarom organisaties wel en functies niet als een apart niveau in de multi-level-analyse zijn opgenomen. Het onderscheiden van een derde analyseniveau ligt volgens mij voor de hand en het is dan ook

op zijn minst merkwaardig dat daarover geen enkele opmerking wordt gemaakt in het proefschrift. Een ander kritiekpunt heeft betrekking op de (impliciete) veronderstelling dat loopbaaninschattingen worden gemaakt op het niveau van individuen in plaats van huishoudens. Naar mijn mening spelen ook de functie- en organisatiecontext van de partner een rol bij het verklaren van loopbaanverschillen tussen mannen en vrouwen. Zo lijkt me de kans groter dat vrouwen hun loopbaan met zorgtaken weten te combineren als de partner in een functie of organisatie werkzaam is waar de werktijden, bijvoorbeeld, flexibel zijn in te vullen. Een uitbreiding van de analyse met partnergegevens is wellicht een idee voor vervolgonderzoek.

Maarten H.J. Wolbers

Stoep, J. Van der
Pierre Bourdieu en de politieke filosofie van het multiculturalisme

Kampen: Uitgeverij Kok, 2005, 268 pp.
 ISBN 90 435 11 986

Zoals de titel al suggereert, is dit een boek waarin de auteur drie dingen tegelijk wil doen. Ten eerste wil Van der Stoep de Nederlandse lezer een soort Bourdieu 'for dummies' bieden. Ten tweede belooft Van der Stoep een interventie in het Nederlandse integratiedebat aan de hand van het werk van diezelfde Bourdieu. En ten derde wil Van der Stoep stelling nemen in de licht esoterische discussie over de relatie tussen de beschrijvende en verklarende sociale wetenschappen aan de ene kant en de prescriptieve ethiek en politieke filosofie aan de andere.

Tweederde van het boek is gewijd aan een inleiding op het werk van Bourdieu. Van der Stoep hangt zijn Bourdieu 'for dummies' op aan de drie 'dwalingen van de scholastische rede' die Bourdieu in zijn *Meditations pascaliennes* uit 1997 identificeerde, waaraan de sociale wetenschappen zouden lijden en waartegen alleen zijn radicale 'gesitueerde sociologie' zou helpen. De eerste is de 'dwaling van de oorspronkelijkheid'. Grof gezegd komt deze dwaling erop neer dat de sociale-wetenschapper het zichzelf constituerende subject als ontologisch vertrekpunt neemt. Met deze moeilijke zin bedoel ik het wijdverbreide standpunt dat sociale fenomenen uiteindelijk herleidbaar zijn tot subjectieve wilsbesluiten ('*reasons for actions*'). In een aantal sociaal-wetenschappelijke benaderingen – met name in rationele keuzebenaderingen – is dit methodische vertrekpunt verzelfstandigd tot een ontologisch uitgangspunt. Methodologisch individualisme verwordt dan tot ontologisch individualisme en sociale fenomenen zijn dan reduceerbaar tot individuele wilsbesluiten en handelingen. Tegenover deze dwaling plaatst Bourdieu een radicale gesitueerdheid van het subject. De materiële en immateriële hulpbronnen waarmee het subject zijn bestaan ontwerpt, worden hem aangereikt door de velden en contexten waarin hij zich bevindt. In die zin is het subject nimmer de oorspronkelijke *auctor intellectualis* van zijn eigen handelingen, maar creëert hij een bestaan uit de brokstukken van dat van anderen. Hoewel het methodisch zeker zinvol is om, vertrekkend vanuit het handelende subject, de sociale effecten van deze handelingen te onderzoeken, is de reductie van sociale fenomenen tot individuele wilsbesluiten een empirische dwaling en bovendien politiek suspect.

De tweede dwaling betreft de 'dwaling van de belangeloosheid'. Met deze dwaling heeft Bourdieu de vertekening op het oog die zijn inziens karakteristiek is voor de kaste van intellectuelen en wetenschappers waartoe ook hij zelf behoort. Met behulp van een praalwagen aan onderzoekstechnieken probeert de wetenschapper het eigenbelang in de reproductie van de statushiërarchie waar aan hij zijn prestige ontleent achter een sluier van belangeloosheid te verbergen. Op talloze manieren klinkt in het oordeel van de 'babbelende en schrijvende kaste' echter de specificiteit van de eigen maatschappelijke positie door. Belangeloos is wetenschap nimmer; zij berust op een maatschappelijke infrastructuur die haar eerst mogelijk maakt en die via de schijn van belangeloosheid moeiteloos wordt gereproduceerd. Tegenover deze belangeloosheid plaatst Bourdieu een reflexieve, kritische sociologie die zich tegelijk over haar object en over zichzelf buigt en daarmee zichtbaar maakt wat de maatschappelijke condities zijn waaronder sociologisch onderzoek pas mogelijk is. In de handen van Bourdieu wordt sociologie een emancipatoire onderneming die tot doel heeft om vooroordelen en onjuistheden weg te nemen en ideologische vertekeningen door te prikken door te wijzen op de maatschappelijke belangen die daarachter schuilgaan. Het is duidelijk dat hiermee de kloof tussen descriptie en prescriptie die ten grondslag ligt aan het zelfbegrip van de hedendaagse sociale-wetenschapper veel minder absoluut is dan deze laatste veronderstelt en dat het verschil tussen beschrijvende en verklarende sociale-wetenschapsbeoefening en voorschrijvende ethiek en politieke filosofie ook minder groot is dan in beide methoden veelal gedacht wordt.

De derde dwaling is die van de transparantie. Weinig premissen zijn zo constitutief voor de hedendaagse sociale wetenschappen als het idee dat aan het eind van de onderzoekstunnel de transparantie wacht. Het eerdergenoemde arsenaal aan onderzoekstechnieken is het ijzergerei waarmee de wetenschapper aan de klei van de sociale materie zijn ware essentie meent te kunnen onttrekken. Niets is minder waar, aldus Bourdieu. Als iets de menselijke conditie kenmerkt, is het onwetendheid, ondoorzichtigheid, ambigüiteit en dubbelzinnigheid. Motieven zijn *ex-post*-constructies die aan het zicht onttrekken dat menselijke handelingen eerder intuïtief van aard zijn dan rationeel. Beter dan van handeling is het om te spreken van een *habitus*, een set van aangeleerde disposities die specifiek zijn voor specifieke sociale 'velden'.

Tezamen levert dit een portret op van een kritische sociologie die afstand neemt van het verlichtingsrationalisme met zijn nadruk op transparantie, belangeloosheid en oorspronkelijkheid, maar die desalniettemin weg blijft van het voluntarisme en relativisme dat kenmerkend is voor die andere Franse grootmeester van de sociale wetenschappen, Michel Foucault. Ook al zijn de drie genoemde dwalingen typerend voor iedere beschouwelijke blik die over het sociale veld glijdt, en dus ook voor de blik van Bourdieu zelf, er blijft een mogelijkheid om via de instrumenten van zelfreflectie en zelfkritiek de eigen blik minder verkleuring mee te geven dan die van de ander, en daarmee die ander te helpen om licht en klaarheid te brengen, al was het maar relatief, waar eerst duisternis en zinsbegoocheling was.

Hiermee heeft Van der Stoep tevens de instrumenten in handen om de politieke filosofie van het multiculturalisme van een

grotere sociologische inhoud te voorzien dan zij momenteel heeft. In drie hoofdstukken demonstreert Van der Stoep dat de dominante politieke filosofie, zoals beoefend door denkers als Habermas, Rawls, Kymlicka en Taylor, gekenmerkt wordt door de 'dwaling van de oorspronkelijkheid' als het gaat om de legitimiteit van het recht en de morele status van de rechtsstaat, door de 'dwaling van de belangeloosheid' als het gaat om de neutraliteit van de staat tegenover minderheden, en door de 'dwaling van de transparantie' als het gaat om de relatie tussen publieke moraal en de specifieke moraal van religieuze groeperingen.

Mij moet van het hart dat ik dit het minst overtuigende deel van het boek vind. Onduidelijk is wat nu de specifieke bijdrage van Bourdieu aan dit politiek-filosofische debat zou kunnen zijn. Veel meer dan een nadruk op contextgevoeligheid, structurele maatschappelijke ongelijkheden en de noodzaak van diepreikende institutionele transformaties lijkt Van der Stoeps lezing van Bourdieu niet op te leveren. En hoe deugdelijk deze kritieken op de overmatig abstracte, overmatig culturalistische en overmatig voorzichtige liberale politieke filosofie ook zijn, ze zijn allemaal al eens eerder, explicieter, beter en preciezer gemaakt. Daar komt bij dat de toegevoegde waarde van Bourdieu's gesitueerde sociologie, juist door zijn eis van zelfreflectie, in morele zin uiterst kwestieus is. Als het sociaal-wetenschappelijke ideaal van belangeloosheid een fictie is die particuliere belangen effectief aan het zicht onttrekt, hoe kunnen we er dan van opaan dat dat niet geldt voor de sociologie die zichzelf kritische sociologie noemt? En als het ideaal van transparantie een sociaal-wetenschappelijke mythe is die alleen maar de eigen heroïsche

reductie, en daarmee de eigen principiële onjuistheid, aan het zicht onttrekt, hoe kan dan, via een omweg, diezelfde kritische sociologie emancipatoire doeleinden dienen, die toch weer via licht, lucht en helderheid bereikt moeten worden? Of alles dient het eigenbelang en dan ook de blik die dat meent waar te nemen, of sommige zienswijzen zijn minder gekleurd door eigenbelang dan anderen en moeten om die reden als superieur, want belangeloziger, worden aangemerkt. Maar welke is dat dan, en waarom? Zolang de sociologie van Bourdieu zich uit dit dilemma geen uitweg weet te banen, blijft zij in filosofisch opzicht inferieur aan de reflectie op de status van normatieve oordelen die binnen de contemporaine politieke filosofie is bereikt, hoe rijk haar empirisch sociologische inzichten in de maatschappelijke structurering van het menselijk handelen verder ook mogen zijn en hoeveel de politieke filosofie wat dat betreft ook van de vele empirische studies van Bourdieu en consorten kan leren.

Tot slot bevreedt het dat de afkeer van het abstracte, gedecontextualiseerde discours van de politieke filosofie die de eigenlijke drijfveer achter Van der Stoeps studie is, niet heeft geresulteerd in een concretere uiteenzetting met de actuele integratiediscussie in het Nederland van vandaag. Als er een les is die de politieke filosofie kan leren uit het werk van Bourdieu, dan is het dat zij aansluiting dient te zoeken bij de termen waarin in het hier en nu multiculturele conflicten worden uitgevochten. Hoe wonderlijk is het dan dat degene die de Angelsaksische politieke filosofie (in het Nederlands!) deze les wil voorhouden maar op twee of drie plaatsen aan zijn boek enige concreetheid weet mee te geven en zelfs dan niet meer dan schampt

aan de kwesties die hier te lande zoveel goesting produceren.

Ewald Engelen

Cote, J. & Westerbeek, L. (eds.)
Recalling the Indies. Colonial Culture & Postcolonial identities

Amsterdam: Aksant, 2006, 325 pp.
ISBN 90 5260 119 4

Op de omslag van *Recalling the Indies. Colonial Culture & Postcolonial Identities* staat een echtpaar klaar om met het vliegtuig naar Sidney te vertrekken. Joyce Hillebrand, de Indische vrouw op de foto straalt hoop, verwondering, maar vooral trots uit. Haar zelfverzekerde uitstraling is een welkome afwisseling op de gebruikelijke foto's van Indische vrouwen die aankomen of vertrekken per boot of vliegtuig. Meestal suggereren die beelden vooral ellende en onbeholpenheid. Elders in het boek is Joyce Hillebrand nog eens te zien op een jeugdfoto, daar springen de kleurverschillen tussen de familieleden duidelijk in het oog. De blanke Joyce van de jeugdfoto mag blijkens het onderschrift in 1961 wel Australië binnen als migrant, haar broer met een beduidend donkerder huid werd de toegang ontzegd. Een tot nadenken stemmende inleiding op het steeds terugkerende thema van het boek: wat is Indisch of de Indische identiteit nu eigenlijk en wat bindt of verdeelt de gemeenschap? *Recalling the Indies* bevat wetenschappelijke artikelen, enkele al eerder gepubliceerd, van een workshop uit 1998 aan de Deakin University in Melbourne. Die universiteit is de standplaats van Joost Coté en Loes

Westerbeek, de redacteurs van de bundel. Coté en Westerbeek willen met dit boek het verhaal van de 10.000 Indische migranten in Australië vertellen. In hun bijdragen gebruiken de verschillende wetenschappers een breed scala aan bronnen, variërend van traditioneel door historici gebruikt materiaal tot aan dagboeken van geïnterneerden en koloniale romans. Maar ook ervaringsdeskundigen krijgen een plaats in de bundel: drie hoofdstukken worden gereserveerd voor de weergave van fragmenten uit *oral history*-interviews. Deze brede opzet is bedoeld voor een grote doelgroep van zowel academici als een breed geïnteresseerd publiek.

Door de bundel in het Engels te publiceren wordt een groter bereik dan de relatief kleine groep Indische Nederlanders in Australië gewaarborgd. Omdat boeken over het koloniale verleden van Nederland vaak uitsluitend in het Nederlands verschijnen, is veel van dat onderzoek beperkt toegankelijk. Die toegankelijkheid is belangrijk omdat de invloed van onze koloniale geschiedenis veel verder reikt dan de grenzen van Nederland. Hoewel *Recalling the Indies* in eerste instantie expliciet bedoeld is voor Australië, is de reikwijdte ervan veel groter. Gelukkig begint het tij langzaam te keren, binnenkort verschijnt het boek *De Oude Indische wereld* van Bosma en Raben eveneens in het Engels. Coté en Westerbeek verdienen daarnaast waardering voor de andere vertaalslag die ze gemaakt hebben: de bundel is ook verschenen in het Indonesisch.

Helaas komt uitgerekend het unieke van de bundel, de Indisch Australische bijdrage, niet helemaal uit de verf. De levensverhalen in drie hoofdstukken met persoonlijke herinneringen van Indische Nederlanders die nu in Australië leven, zijn chronologisch geordend. Ze beschrijven achtereenvolgens de

jeugd in Indië, de ervaringen tijdens de Japanse bezetting en de periode in Australië. Slechts één van de persoonlijke geschiedenissen van de vier mannen en dertien vrouwen wordt in elk van de drie bestreken periodes beschreven. De beoogde dwarsdoorsnede van de koloniale bewoners van Nederlands-Indië is alleen al vanwege de scheve verhouding tussen de seksen niet geloofwaardig.

De keuze wie op welk moment een verhaal mag vertellen, waarom degene juist dat verhaal presenteert en wat de samenhang van het persoonlijke verhaal met de bredere geschiedenis is, wordt helaas niet in een duidelijk kader geplaatst. Het is jammer om levensverhalen van ooggetuigen alleen maar te gebruiken als illustratie bij een geschiedenis. De waardevolle toevoeging die orale geschiedenis aan de geschiedschrijving kan bijdragen wordt op deze manier niet duidelijk. De fragmenten hangen als los zand aan elkaar. Voorafgaand aan de weergave van de interviews wordt weliswaar gewezen op de invloed die de geïnterviewde heeft op zijn verhaal, maar helaas is er weinig reflectie voor de minstens zo belangrijke interactie tussen interviewer en geïnterviewde tijdens het interviewproces. Een proces dat het uiteindelijke verhaal net zo beïnvloedt als de jaren tussen ervaring en herinnering dat doen.

Uiteraard kan *Recalling the Indies* de vraag wat Indisch nu precies is niet eenduidig beantwoorden, het heeft wel stof tot nadenken toegevoegd aan het almaar groeiende corpus wetenschappelijke en persoonlijke literatuur over Nederlands-Indië. Daarmee levert het een bijdrage aan het besef van de veelzijdigheid van de koloniale wereld én van de postkoloniale relaties die er een direct gevolg van waren.

Eveline Buchheim

Harms, L.

Op weg in de vrije tijd: context, kenmerken en dynamiek van vrijetijds-mobiliteit

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2006, 129 pp.

ISBN 90 377 0273 2

Woonachtig in een van 's lands populairste badplaatsen werd ik tijdens de hittegolf van de afgelopen maand juli weer eens geconfronteerd met de magische aantrekkingskracht die de combinatie zon, zee en strand nog immer blijkt te hebben op menig persoon. De vrijwillige filevorming waarin dit doorgaans resulteert, is verbazingwekkend, gezien de slinkende hoeveelheid vrije tijd die de gemiddelde Nederlander tot zijn beschikking heeft. Is *'the act of getting there'* dan toch werkelijk *'half the fun'*? Ondanks het feit dat vrijetijdsactiviteiten verantwoordelijk zijn voor het grootste totale aantal gereden kilometers in Nederland, bestaat er in Nederland nauwelijks kennis over vrijetijds mobiliteit. Harms' boek *Op weg in de vrije tijd* vormt dan ook een waardevolle bron van inzichten. Waar de vrije tijd van Nederlanders in vroeger jaren nog vooral in het teken stond van het tot rust komen na industriële arbeidsverrichtingen, ligt de nadruk heden ten dage meer en meer op genieten en het intensief beleven van nieuwe ervaringen. Omdat Nederlanders een steeds groter deel van hun sociale identiteit aan vrijetijdsactiviteiten ontleent, is het belangrijk om te achterhalen of een veranderende rol van vrijetijdsactiviteiten leidt tot nieuwe mobiliteitspatronen. Deze grondige verkennende studie geeft een eerste beschrijvende aanzet tot nadere bestudering van dit thema. In hoofdstuk 2 wordt

hiertoe eerst een beeld geschetst van de context waarin deze vrijetijdsmobiliteit zich afspeelt door een omschrijving te geven van de culturele omslag in de functie van vrije tijd, de groei van de inkomens, de groei in het aantal vrijetijdsvoorzieningen en attracties, en de verbeterde vervoersmogelijkheden. Deze veranderingen hebben van bezoeken aan vrijetijdsvoorzieningen en attracties op grotere afstand van de woning een massaproduct gemaakt in plaats van een eliteverschijnsel. Dit laat echter onverlet dat vrijetijdsmobiliteit in een aantal opzichten wordt gekenmerkt door stabiliteit, zoals blijkt uit het niet aflatende belang van (lokale) reguliere vrijetijdsverplaatsingen naar familie, vrienden, sportvoorzieningen en horeca.

In de hoofdstukken 3 tot en met 5 worden vervolgens verschillende kenmerken van vrijetijdsmobiliteit beschreven, waaronder aantallen verplaatsingen, de gebruikte vervoermiddelen en de ruimtelijke en temporele verdeling van de vrijetijdsmobiliteit. Ook is er de nodige aandacht voor de rol van sociaaldemografische kenmerken, zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en woonmilieu. Uit deze hoofdstukken komt een beeld naar voren van vele kilometers die voornamelijk met de auto worden afgelegd en die in aantal stijgen naarmate men jonger, welvarender en hoger opgeleid is.

In de laatste hoofdstukken wordt een beeld geschetst van de dynamiek van de vrijetijdsmobiliteit met eerst een impressie van historische veranderingen, waarin een glansrol is weggelegd voor de auto, gevolgd door trends die mogelijk in het verschiet liggen. Voor de toekomst wordt vooral een toename in de absolute omvang van de vrijetijdsmobiliteit verwacht als gevolg van het toegenomen aan-

tal mensen dat meer uiteenlopende bestemmingen zal bezoeken. Hierbij zal de auto nog vaker het uitverkoren vervoermiddel zijn.

Wat dit boek in mijn ogen tot een geslaagd boek maakt, is het feit dat het zowel een veelomvattend beeld geeft van de vele facetten van vrijetijdsmobiliteit als interessante vragen oproept. Enkele van deze vragen worden besproken bij de suggesties voor vervolgonderzoek (de huidige studie vormt het eerste deel uit een grotere serie studies naar vrijetijdsmobiliteit), maar een aantal relevante vragen schittert daarentegen door afwezigheid. Zo wordt er met geen woord gerept over de inzichten die een internationaal vergelijkend onderzoek zou kunnen genereren. Ook is de aandacht voor de invloed van ontwikkelingen op het gebied van informatie- en communicatietechnologie (ICT) in mijn ogen te beperkt. De beleevingsaspecten van vrijetijdsactiviteiten laten zich nog slechts zeer beperkt vertalen naar de virtuele wereld, in tegenstelling tot sommige werk- en winkelactiviteiten die het reeds mogelijk maken om vanuit huis via de pc te werken of te winkelen. Hierdoor zouden de voordelen die woonlocaties dicht bij werk of winkels bieden wel eens ingeruild kunnen worden voor de voordelen die woonlocaties met volop gelegenheid voor vrijetijdsbeoefening bieden. Hiermee zou de op bladzijde 22 veronderstelde sturende rol van vrije tijd bij de inrichting van Nederland, nog meer aan zeggingskracht kunnen winnen in de nabije toekomst. In aansluiting op de nadruk die de huidige studie legt op de invloed van de individualiseringstrend op de vrijetijdsbeoefening en -mobiliteit zou ik tot slot nog willen pleiten voor meer aandacht voor de verschillen tussen maar individuen en ook van het individu in de loop van zijn leven. Hoeveel

onderlinge variatie vertonen de vrijetijdsactiviteiten van bijvoorbeeld vrouwen? Maar ook: hoeveel variatie vertonen de vrijetijdsactiviteiten van een enkel individu op de lange termijn? Gezien de toegenomen populariteit van individuele sporten, zoals joggen of (bedrijfs)fitness, waarbij men in principe zelf kan bepalen waar en wanneer men ze onderneemt, kan de zogenaamde temporele en ruimtelijke variabiliteit van deze typen vrijetijdsbeoefening ook toenemen, met alle gevolgen voor de vrijetijdsmobiliteit vandaan. Een verwijzing naar het werk van Schlich *et al.* (2004) dat hier nader op ingaat, doet hier dan ook onvoldoende recht aan.

Een mogelijke reden waarom aan deze factoren voorbij wordt gegaan, schuilt waarschijnlijk in het feit dat de data om ze te onderzoeken (vergelijkbare gegevens uit andere landen en meerdaagse activiteitendagboekjes) niet voorhanden zijn. Toch zijn de inzichten die ze kunnen voortbrengen dermate waardevol voor een grondige kennis van de vrijetijdsmobiliteit dat het verzamelen van de benodigde data het overwegen meer dan waard is.

Christa Hubers

**Keuzenkamp, S. & Merens, A.
(Red.)**

Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau,
2006, 315 pp.

ISBN 90 377 0269 4

De positie van allochtone vrouwen in de Nederlandse samenleving is in de afgelopen

jaren veelvuldig besproken in de pers. Hoewel de meeste aandacht uitgaat naar de culturele in- of aanpassing van allochtone vrouwen, zeker als het gaat om moslima's, passeren ook sociaal-economische onderwerpen als schoolloopbanen en arbeidsmarktparticipatie met enige regelmaat de revue. De *Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden* behandelt beide aspecten van de positie van allochtone vrouwen in twaalf hoofdstukken: van opleiding, werk, inkomen, gezondheid, geweld, vrijetijdsbesteding, tot politieke en maatschappelijke participatie. Het hoofdstuk Onderwijs besteedt bovendien uitgebreid aandacht aan het proces van inburgering en taalverwerving. De doelstelling van deze *Atlas* is driedelig: zij wil de positie van allochtone vrouwen beschrijven, de verschillen tussen groepen vrouwen verklaren, en de bevindingen afzetten tegen de doelstellingen van het emancipatiebeleid van de Nederlandse regering. De analyses in deze *Atlas* zijn deels gebaseerd op verschillende CBS-bestanden, namelijk de bevolkings- en onderwijsstatistieken, de Enquête Bezoeksbevolking (EBB), en het Inkomenspanelonderzoek (IPO), deels op gegevens die specifiek onder allochtonen zijn verzameld, namelijk de SPVA en het LAS (Leefsituatie van allochtone stedelingen). De gegevens uit het LAS-onderzoek en de bevolkingsstatistieken zijn het recentst, namelijk uit 2004/2005, terwijl de gebruikte gegevens uit EBB, IPO en SPVA doorgaans op zijn laatst uit 2002/2003 dateren.

Deze publicatie past in een inmiddels door het SCP opgebouwde traditie van rapportage op dit onderwerp. Eerdere publicaties van het SCP zoals *Emancipatie in Estafette* (2004), *Emancipatiemonitor 2004*, *Rapportage Minderheden 2003*, *Sociale atlas van de*

vrouw: Allochtone vrouwen (1995) en *Variatie in participatie* (1999) stonden immers uitgebreid stil bij de (arbeidsmarkt)positie van allochtone vrouwen. Sommige lezers vragen zich misschien af wat het nut is van herhaald onderzoek naar dit onderwerp in relatief kort tijdsbestek. De bevindingen laten immers zien dat ten opzichte van voorgaande publicaties zoals *Emancipatie in Estafette* (2004) en *Rapportage Minderheden* (2003) slechts beperkte verandering in de positie van allochtone vrouwen is opgetreden. Ook nu weer blijkt dat allochtone vrouwen niet alleen in een achterstandspositie verkeren ten opzichte van autochtone vrouwen, maar ook ten opzichte van allochtone mannen. Allochtone vrouwen zijn relatief vaak laag opgeleid, werkloos, werkzaam in slecht betaalde functies en op kortlopende contracten. Ook kampen zij vaker met gezondheidsproblemen en zijn zij ondervertegenwoordigd in besturen op gemeentelijk en provinciaal niveau. Hierbij moet worden aangetekend dat er sprake is van een tweedeling onder allochtone vrouwen in de zin dat Surinaamse en Antilliaanse vrouwen in een veel gunstigere positie verkeren dan Turkse en Marokkaanse vrouwen. Wel doet de tweede generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen het veel beter in het onderwijs en op de arbeidsmarkt dan de eerste generatie. Hoewel deze bevindingen op zichzelf niet verrassend of nieuw zijn, stelt de *Atlas* ons in de gelegenheid vast te stellen *dat* er weinig verandert, en hiermee vervult zij een waardevolle monitorfunctie.

Ondanks de overeenkomsten verschilt de huidige *Atlas* in twee opzichten van voorgaande publicaties over de positie van allochtone vrouwen. In de eerste plaats omvat zij niet alleen de positie van vrouwen uit de vier

grootste minderheidsgroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen), maar ook die van vrouwen uit Afghanistan, Irak, Iran, voormalig Joegoslavië en Somalië. Dit levert op verschillende punten nieuwe informatie op. Zo blijkt dat de vrouwen uit de nieuwe groepen qua onderwijsniveau en arbeidsdeelname sterk achterblijven bij zowel autochtone als de allochtone vrouwen uit de vier grote groepen, en dat dit vooral geldt voor Somalische en Afghaanse vrouwen. Verrassend is wellicht dat Iraanse vrouwen in vergelijking met andere groepen allochtone vrouwen de Nederlandse taal snel verwerven en over een hoog opleidingsniveau beschikken. Helaas blijken de aantallen respondenten per etnische groep niet altijd hoog genoeg om alle analyses ook naar deze 'nieuwe' migrantengroepen uit te splitsen, of zijn voor deze groepen soms überhaupt geen vergelijkbare gegevens voorhanden. Regelmatig moeten de auteurs dan ook de vijf 'nieuwe' groepen samenvoegen of verwijzen naar reeds bestaande literatuur over deze groepen.

In de tweede plaats staat in deze *Atlas* het emancipatiebeleid nog centraler dan in eerdere SCP-publicaties over de positie van allochtone vrouwen. De verschillende hoofdstukken geven steeds een beknopt overzicht van de geformuleerde beleidsdoelstellingen en vergelijken deze vervolgens met de stand van zaken. Soms leidt dit tot onderzoeksvragen die het emancipatiebeleid kritisch onder de loep nemen. Zo vragen de auteurs van het hoofdstuk Onderwijs zich af of 'de veronderstelling dat onderwijs als emancipatiemotor fungeert, opgaat voor allochtone vrouwen uit de verschillende etnische groepen', en of 'het voldoende (is) om een algemeen (onderwijs- en inburgerings)beleid te voeren met

slechts op enkele terreinen specifiek op vrouwen en allochtonen gericht beleid' (p. 40). Voorts proberen verschillende auteurs de effecten van het emancipatiebeleid te toetsen. Ondanks de noodgedwongen beperkingen is dit een welkome toevoeging aan een publicatie waarin beleidsdoelstellingen het uitgangspunt vormen.

Deze *Atlas* is met haar overvloedige aanbod aan beschrijvende gegevens over vrouwen uit tien verschillende etnische groepen en met het emancipatiebeleid als referentiekader bij uitstek een naslagwerk voor alle geïnteresseerden in processen van emancipatie of integratie van allochtone vrouwen. De doelstellingen de positie van vrouwen uit tien etnische groepen te beschrijven en te vergelijken, en de bevindingen te interpreteren aan de hand van het emancipatiebeleid, worden ruimschoots behaald. Eveneens in lijn met de doelstellingen wordt in ieder hoofdstuk ingegaan op de determinanten van een bepaald aspect van de positie van allochtone vrouwen. Vanwege de thematische indeling blijkt het echter lastig deze verschillende analyses met elkaar te verbinden en vast te stellen of – en welke – themaoverstijgende factoren de verschillen in positie tussen de groepen vrouwen (of tussen mannen en vrouwen) veroorzaken. Het moge duidelijk zijn dat dit vooral de keerzijde is van de overweldigende hoeveelheid informatie die deze *Atlas* presenteert. Themaoverstijgende conclusies kunnen verder zijn bemoeilijkt door een gebrek aan gegevens die toestaan dat meerdere aspecten van de positie van allochtone vrouwen aan elkaar worden gerelateerd, en dat niet voor vijf maar voor tien etnische groepen. Laat deze *Atlas*, naast encyclopedie, dan ook een pleidooi zijn voor de verdergaande verzameling van gegevens over vrou-

wen en mannen uit verschillende herkomstlanden. Alleen dan kan dieper inzicht verkregen worden in de complexe oorzaken van positieverschillen tussen de seksen, de etnische groepen en de generaties. Dit is niet alleen in het belang van de wetenschap, maar ook in het belang van de overheid als zij daadwerkelijk de positie van *alle* groepen vrouwen beoogt te verbeteren.

Dagevos, J., Gijsberts, M. & van Praag, C. (red.) (2003). *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gijsberts, M. & Merens, A. (red.) (2004). *Emancipatie in Estafette: De positie van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag/Rotterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau / Instituut voor Sociaal-Economisch Onderzoek.

Hooghiemstra, E. & Merens, A. (1999). *Variatie in participatie. Achtergronden van verschillen in arbeidsdeelname tussen allochtone en autochtone vrouwen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hooghiemstra, E. & Niphuis-Nell, M. (red.) (1995). *Sociale atlas van de vrouw: Allochtone vrouwen*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Portegijs, W., Boelens, A. & Olsthoorn, L. (red.) (2004). *Emancipatiemonitor 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Anne van Putten

Wittebrood, K.
*Slachtoffers van criminaliteit: feiten
en achtergronden*

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau,
2006, 264 pp.
ISBN 90 377 0232 3

Nederland is een gedegen overzicht rijker; een overzicht waarin de burger die het slachtoffer is of kan worden van criminaliteit centraal staat. Of beter gezegd: niet zozeer staat de individuele burger centraal, als wel de statistieken die betrekking hebben op burgers die het slachtoffer zijn of kunnen worden van criminaliteit. In dit boek draait het om patronen, om trends over de afgelopen 25 jaar in omvang van slachtofferschap, meldingsgedrag, geregistreerde en opgehelderde delicten, onveiligheidsgevoelens en preventiemaatregelen, en dit alles meestal gesplitst naar delicttype. Uitgebreide aandacht is er voor de verschillende statistieken en surveys op dit gebied, zoals de politie- en rechtbankstatistieken, de *International Crime Victims Survey* en de Politie-monitor Bevolking, die als databronnen zijn gebruikt voor dit overzicht. In bijlagen wordt ingegaan op deze databronnen en op de voor- en nadelen daarvan. Dankzij deze informatie, de aandacht voor de patronen in de selectieprocessen bij de doorloop in de 'strafrechtelijke' keten en door diverse kwantitatieve secundaire data-analyses uit te voeren, schetst het boek tevens de gehele context van de aard en omvang van de problemen met de beschikbare grootschalige databronnen. Duidelijk wordt ook gemaakt, soms meer expliciet en soms meer impliciet, dat er nog vele onduidelijkheden, niet-onderzochte of getoetste vragen en zelfs 'blinde vlekken' zijn

in het onderzoek op dit gebied. Zo stelt Wittebrood dat over sommige vormen van slachtofferschap geen kwalitatief goede informatie beschikbaar is, of zelfs nauwelijks informatie, waarbij zij het voorbeeld geeft van (zeer) ernstige gewelddelicten en delicten gepleegd door bekenden (pagina 34).

Rode draad in het overzicht is de 'strafrechtelijke' keten die begint met het slachtofferschap van burgers en eindigt bij de terechtzitting. Voortdurend vindt een selectie plaats en de groep mensen (slachtoffers) wordt dus steeds kleiner. De vraag is welke aspecten daarbij een rol spelen; zijn er systematische patronen te ontdekken in de doorloop van de keten en waar worden die door gekenmerkt? Welke groep burgers heeft meer kans slachtoffer te worden van criminaliteit? Welk slachtoffer, van welk delict en met welke kenmerken, heeft meer kans uiteindelijk op de terechtzitting zich te kunnen voegen als een benadeelde partij en een schadevergoeding te eisen?

Het boek biedt een informatief, helder en toegankelijk overzicht van verbanden en patronen op geaggregeerd niveau. Juist omdat niet ondenkbaar is dat dit boek als (aanbevolen) literatuur wordt gebruikt in het onderwijs, is het echter jammer dat een index mist.

De helderheid is mede gebaseerd op de expliciete en impliciete keuzes die zijn gemaakt in de afbakening van het onderwerp, de thematiek en methodiek van onderzoek. De nadruk ligt op het geven van een duidelijk overzicht. Dit betekent dat samenhangen, concepten en indicatoren nauwelijks worden geproblematiseerd. Problemen met indirecte indicatoren, zoals sociaal-demografische kenmerken als leeftijd, geslacht, etniciteit en huishoudinkomen die gebruikt worden als

indicatoren voor leefstijl, de aantrekkelijkheid als slachtoffer en routineactiviteiten, en de toetsing van de gelegenheidstheorie in het algemeen worden aangestipt, maar dit heeft duidelijk niet de prioriteit. Daarnaast is er veel conceptuele onduidelijkheid en/of slordigheid in veel van deze studies, waar dit boek helaas ook niet helemaal vrij van is. Is de sociale samenhang in een buurt hetzelfde als de sociale cohesie en als informele vormen van sociale controle? Deze termen worden in het boek als synoniemen van elkaar gebruikt, hoewel dat conceptueel en empirisch betwist kan worden.

Naast het doel een *state of the art* te geven van de huidige kennis over slachtoffers van criminaliteit beoogt het boek een basis te vormen 'om toekomstig onderzoek te systematiseren en om toekomstig beleid gericht op (potentiële) slachtoffers empirisch beter te kunnen onderbouwen' (pagina 14). De expliciete en impliciete keuzes leiden ertoe dat veel buiten bereik van deze *state of the art* is komen te liggen, of slechts summier kan worden aangestipt. Want waarom zijn er nauwelijks tot geen data over kindermishandeling of seksueel misbruik van jongens, en is er zo weinig bekend over zogenoemd huiselijk geweld of geweld door bekenden? En in hoeverre kunnen empirische bevindingen gegeneraliseerd worden naar deze delicten, is

de algemene gelegenheidstheorie ook geldig voor *hate crimes* of seksueel misbruik van jongens? Wat betekent het voor de tot op heden gevonden patronen wanneer blijkt dat in de reguliere slachtofferenquêtes vooral delicten gerapporteerd worden die door vreemden en juist niet door bekenden worden gepleegd? In hoeverre kunnen indirecte indicatoren verbeterd worden en veranderen daardoor ook de huidige bevindingen?

Niet alleen de legalistische interpretatie van criminaliteit, maar vooral de beperktheid van beschikbare grootschalige datasets of juist het gemis aan data beperken de reikwijdte van dit overzicht en de inzichten die hieraan ontleend kunnen worden. In die zin lijkt dit boek te passen binnen een sociologisch georiënteerde criminologie, waarin het mensbeeld enigszins verschaald lijkt te zijn (Schuyt 2002: 187). Dit boek is dan ook zeker een basis, maar wel een basis die gecomplementeerd en verder uitgewerkt dient te worden.

Schuyt, C.J.M. (2002). Mensbeeld en methode. Hoe brengen we de ervaring terug in de sociologie? *Mens en Maatschappij*, 78, 186-188.

Gabry Vanderveen